

A horvát bán katonai jogkörének változása a 16. század első felében

Az előzmények

A 16. század első fele óriási változásokat hozott a Magyar Királyság kapcsolt részének tekintett Horvát Királyság történetében. Az ekkor ereje teljében levő Oszmán Birodalom állandó terjeszkedése alapjaiban rajzolta át az egész Balkán-félsziget politikai, gazdasági, társadalmi arculatát. Ennek a hatásnak következtében a horvát–dalmát–szlavón bán polgári és katonai igazgatása alatt álló térségben megindultak az etnikai arányokat máig hatóan gyökeresen megváltoztató migrációs folyamatok. Ugyancsak e nyomás miatt kerültek szorosabb kapcsolatba a középkori Horvát Királyság, és a korábban Magyarországhoz tartozó Szlavónia¹ török által meg nem szállt maradványai² a Habsburg Birodalom osztrák örökös tartományaival.

---

1 Szlavónián a középkorban a 13. századtól a Gvozd-hegységtől (a mai Kapela-hegység) a Száván át északkeleti irányba húzódó területet értették, ami magába foglalta Körös, Varasd és Zágráb és a kicsiny Verőce vármegyéket, mely utóbbit Mátyás rendelte a szlavón bán alá. A terület, bár jelentős függetlenséggel rendelkezett, a Drávától északra fekvő területtel mutat rokonságot, hiszen a magyarországi vármegyeszerkezet a Horvát Királyságban nem került bevezetésre. Az itt élőket nevezték tótoknak, németül *windisch*-eknek, megkülönböztetésül a tengeremelléki *krobat*-októl. A témához ld. *Bak Borbála*: Magyarország történeti topográfiája. Bp. 1997. 56–59.; *Mályusz Elemér*: A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája. Bp. 2002. (Kisebbségkutatás könyvek) 207–229.; *Uő*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. I. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. 378–381.; *Pálffy Géza*: Horvátország és Szlavónia a XVI–XVII. századi Magyar Királyságban. Fons 9(2002) 107–121.

2 Horvátországon eredetileg a Gvozd-hegység és az Adriai-tenger között elhelyezkedő területet értették, amelynek keleti határa a Szana és Vrbsaz folyók voltak (természetesen ez már a középkorban is a szomszédok pillanatnyi erejétől és szándékaitól függött) és fővárosa Tengerfehérvár (Biográd) volt. Ez mindenkor külön ország (*regnum*) maradt, régi zsupánságaik is tovább éltek, sőt, míg Szlavóniában a magyar törvények szerint, addig itt saját jogszokásuk alapján folyt a bíráskodás. Egészében véve sejthető, hogy Horvátország és Szlavónia között már a 11. században is éles választóvonal húzódott, és Szlavónia betagozódása előtt inkább függött a magyar királyságtól, mintsem a horvattól. *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp. 2001. (História könyvtár. Monográfiák 17.) 33.; *Korbuly Imre*: A báni méltóság tekintettel a horvát–dalmát– és tótországi bánóságok történelmi és közjogi viszonyaira. Pest, 1868. 99.

A 15. században mind erősebbé váló török fenyegetés kényszerítette ki a két, korábban többnyire külön kormányzat alatt álló tartomány kormányzati vezetői szinten történő egyesítését.³ Bosznia nagy részének eleste után (1463) Mátyás új védelmi rendszer kiépítését határozta el.⁴ Ennek keretében 1476-ban egyesítette a horvát–dalmát és a szlavón báni tisztséget, és megtette a mindenkori bánt Zágráb, Varasd, Körös, Verőce, Dubica, Szana és Orbász megyék legfőbb katonai és polgári vezetőjévé Bihács központtal.⁵ A királynak az volt a célja, hogy a tengertől az Al-Dunáig a bán (*banus Croatiae et Slavoniae*) egységes irányítása alá rendelje a végvárok kapitányait, illetve a terület vármegyéinek mozgatható seregeit.⁶ Ezekben a megyékben a bán a király helyettese volt, a nádorral és az országbíróval megegyező jogokat élvezett és ő volt a legfőbb katonai vezető is.⁷ Ő szedte be a királyi adókat, amelyeknek harmada hivatala fejében őt illette. Familiárisai közül kerültek ki a vicebánok, amely tisztség hagyományosan a zágrábi és a körösi ispáni címmel is együtt járt.⁸ A báni jogkörök közé tartozott a szlavón rendek tartományi gyűlésének (*conventus statuum regni Slavoniae*) és közgyűlésének (*generalis congregatio*), illetve a horvát országgyűlésnek (*sabor*) az összehívása.⁹ A bán jelentős katonai erővel is rendelkezett, hiszen Zsigmond uralkodása (1387–1437) óta a bánok 500-500 lovast voltak kötelesek kiállítani, és emellett a nemesi bandériumok, és vármegyei csapatok felett is rendelkeztek.¹⁰

3 Arra, hogy a horvát–dalmát, ill. a szlavón báni cím korábban mennyire vált el egymástól ld. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp. 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) 16–34.

4 Erre nézve alapvető: Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) Történelmi Szemle 38(1996) 163–217.

5 Mellette 1479-ben létrehozta Temesköz központtal az „Alsó Részek Főkapitányságát” a temesi ispán vezetésével, aki alá 14 megyét rendelt, ill. a védelmi vonal harmadik nagy egységét, az erdélyi területeket az erdélyi vajda vezette. Pálffy G.: A török i. m. 169–171.

6 A külső, legveszélyeztetettebb fekvésű végvárokat Mátyás Szörényi, Belgrád, Szabács, Szrebernik és Jajca központokkal bánóságokba szervezte, amelyekből az első négyet a temesi ispán, míg a jajcai bánóságot a horvát bán alá rendelte. Engel P.: Szent István i. m. 257. Hauptmann csak a jajcai és a szreberniki határbánóság jelentőségére figyelt fel. Ferdo Hauptmann: Die k. k. Militärgrenze im Südosten. In: Bericht über den zehnten österreichischen Historikertag in Graz, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 20. bis 23. Mai 1969. Red. Hanns Leo Mikoletzky. H. n., 1970. (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 18.) 35–49.

7 A király nevezi ki posztjára a horvát rendek megkérdezése nélkül, esküjüket is az 1486:33., ill. az 1492:33. tc. értelmében a király vagy megbízottjának kezébe kellett letenniük.

8 Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 2002. 127. A szlavóniai báni ítélszék Zágrábban, míg a horvát Kninben volt. Korbuly I.: i. m. 99–100.

9 A horvát sabort azonban a horvát bán nem hívhatta össze. Korbuly I.: i. m. 105.; Pálffy G.: Horvátország és Szlavónia i. m. 111.

10 Ezért fizetésük felett évente 10 000 forintot készpénzben és 1000 forintot sóban húztak az uralkodótól, valamint a tartományból befolyó jövedelmekből – városok adója, marturia (Szlavóniában szedett nyestadó), vámok és harmincadok – is részesedtek. Korbuly I.: i. m. 108–109.

A középkori előzmények alapján érthető meg a báni jogkör átalakulásának a 15. század végén kezdődő és a 16. század első felében beteljesedő folyamata. A báni cím elértéktelenedését elsősorban a Magyar Királyság déli határait elérő oszmán támadások okozták. Miközben a horvát nemesség súlyos áldozatok árán sem tudta megállítani az oszmán seregeket, és azok mind nagyobb szeleteket hasítottak ki előbb a horvát, majd a szlavón területekből, egy új hatalom is megjelent a színen, amelynek célja az oszmán terjeszkedés megállítása volt. Ezt az új hatalmat a belső-ausztriai Habsburg örökös tartományok: Stájerország, Krajna és Karintia képviselték.¹¹ Ezek a tartományok kezdetben csak *ad hoc* jelleggel, majd az 1550-es évektől egyre tudatosabban és rendszeresebben vettek részt a terület katonai védelmi rendszerének kiépítésében és működtetésében, ezzel azonban meggyengítették a középkori báni intézményt. Az osztrák tartományok egyre nagyobb térnyerése miatt ugyanis a bánoknak mind kevesebb olyan erőforrás maradt a kezükben, amelyet a védelemre fordíthattak volna. A határ mentén dúló háború pedig menekülő tömegét indította el a boszniai és szerb területekről a keresztény vidékek felé, hogy ott találjanak menedékre és megélhetésre. A menekült népcsoportok igénye találkozott az osztrák katonai vezetők elképzeléseivel, akik a török veszély elhárítására egy olyan állandó hadsereg létrehozásán fáradoztak, amelyet a pénzügyi nehézségeik miatt a lehető legolcsóbban tudtak működtetni.¹² A végekre nehezedő nagy török nyomás, valamint a horvát rendek gyengesége miatt az ausztriai tartományok természetes szövetségest kerestek. Ezeket a szövetségeseket meg is találták a rendkívüli helyismerettel bíró, harcedzett emberekben, akiket igen jó katonaként tartottak számon (*quia valde boni milites sunt*), és akiket úgy javadalmaztak, ahogy tudtak, azaz

11 Ehhez a témához bőséges nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre. A teljesség igénye nélkül: *Gunther Erich Rothenberg*: *The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747*. Urbana, 1960. (Illinois Studies in the Social Sciences 48.); *Jakob Amstadt*: *Die k. k. Militärgrenze 1522–1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*. I–II. Würzburg, 1969.; *Johann Loserth*: *Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert*. Studien zur Geschichte der Landesdefension und der Reichshilfe. Graz, 1934. (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 11. 1.); *Frantisek Vaniček*: *Specialgeschichte der Militärgrenze*. I. Wien, 1875.; *Stanko Guldescu*: *The Croatian–Slavonian Kingdom 1526–1792*. Mouton, 1970.; *Hermann Ignaz Bidermann*: *Steiermarks Beziehungen zum kroatisch–slavonischen Königreich im XVI. und XVII. Jahrhundert*. Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark 39(1891) 3–125.

12 A vlach-uszkok kérdés fontosabb irodalma: *Catherine W. Bracewell*: *The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry, and Holy War in the 16th Century Adriatic*. Ithaca, 1992.; *Karl Kaser*: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch–slavonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Wien, 1997. (Zur Kunde Südosteuropas II/22.); *Nenad Močaniin*: *Migrationen in Slawonien und Syrmien im 16. und 17. Jahrhundert*. In: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1997. Verfestigungen und Änderungen der ethnischen Strukturen im pannonischen Raum 1526–1790. Ured. Neven Budak. Zagreb, 2000. 68–73.; *Gunther E. Rothenberg*: *Venice and the Uskoks of Senj: 1537–1618*. *The Journal of Modern History* 33(1961) 148–156.; *Simoniti Vasko*: *Migrationsprozesse im slowenischen Raum im 16. und 17. Jahrhundert*. In: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf i. m. 22–42.

szolgálati birtokként horvát–szlavón területeken levő földeket adományoztak nekik.¹³ Az így a területre érkező vlachok (vagy vlach-uszkokok) telephelyei kiváltságaik révén már nagyon korán, az 1530-as évek elején kikerültek nemcsak a horvát báni, de a vármegyei joghatóság alól is, hiszen a katonáskodásért cserébe nemcsak földet, hanem adómentességet, saját bíraskodási jogot és az ausztriai parancsnokok alatti katonáskodás jogát is megkapták.¹⁴

A horvát bánóság helyzete 1526–1538 között

A középkori Magyar Királyság szétesése, és az azt követő kettős királyválasztás 1526-ban csak meggyorsította ezeket a folyamatokat. Ferdinándnak szembe kellett néznie azzal a problémával, amivel Hunyadi Mátyás az 1460-as években találkozott, tudniillik, hogy az oszmánok felmorzsolták az osztrák tartományai előterében fekvő ún. ütközőállamokat, és már közvetlenül a határaik közelében rendezkedtek be, és innen indítottak szinte folyamatosan hadjáratokat Krajna, Karintia és Stájerország területére.¹⁵ Mohács után a horvát rendek nagy része el-érkezettnek látta az időt, hogy éljen szabad királyválasztási jogával, és 1527. január 1-jén megválasztották horvát királynak I. Ferdinándot Četinben, aki cseré-

13 A menekülőket természetesen nemcsak az ausztriai rendek fogadták zsoldjukba, de a tehető horvát nemesek is hamar rájöttek a vlachokból álló magánhadsereg előnyeire. 1540 júniusában Holenek Ádám jelenti, hogy Brinjei Frangepán Farkas és ozalji Frangepán István uszkok csapataikkal pusztítják egymás területeit. *Radoslav Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. veka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu. Starine 17(1885) 161.* Ennek értelmezéséhez nagy haszonnal forgattam: *Dr. Margalits Ede: Horvát történelmi repertórium. I–II. Bp. 1900–1902. c. munkáját.*

14 Az első menekültek már 1526 előtt betelepültek a korábban elűzöttek földjeire, akik valójában egy török támadás miatt horvát területre került vlach töredéknépcsoport voltak. Közülük állítottak ki 1526-ban 200 martalócot. Privilégiumot Ferdinánd számukra 1535-ben bocsát ki, amiben minden jogot és birtokot örökletesnek említ. 20 évre minden földesúri kötöttségtől szabadok, saját kenézeik alatt állnak, akik polgári ügyekben illetékesek. Ez volt az alapja az 1630-ban kiadott *Statutum Valachorumnak. J. Amstadt: i. m. 19., 24.*

15 Az első nagy török betörés 1469-ben történt, amit 1493-ig újabb és újabb támadások követtek. Ez vezetett a három belső-ausztriai tartomány első közös tartományi gyűléséhez (1474), az Innsbrucki egyezményhez, amiben elhatározták a közös védekezést (1518), és hozzájárultak az első Magyarország számára küldött segítségnyújtáshoz (1521). *Barbarics Zsuzsa: „Türck ist mein Nahm in allen Landen...” Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. Hadtörténelmi Közlemények 113(2002) 329–365.* Belgrád eleste mérföldkő a horvát–Habsburg-kapcsolatok történetében, mert az ezt követő állandó török portyák miatt, amik eljutottak Belső-Ausztriába, az osztrák rendek már ekkor felvetik, hogy az Una és Kulpa között egy erődítményt kellene állítani, valamint meg kell erősíteni Fiumét és Mötlinget. 1522 márciusában a horvát rendek nevében Frangepán Kristóf katonákat és hadianyagokat kért Ferdinándtól, mivel II. Lajostól nem remélhetett segítséget. Ez év nyarán jelent meg Niklas Graf zu Salm 3000 zsoldosa horvát területen, Bihács és Krupa várában. *G. E. Rothenberg: The Austrian i. m. 15–16.; J. Amstadt: i. m. 3–4.*

be megígérte, hogy 1000 lovast és 200 gyalogost küld határaik védelmére.¹⁶ A szlavón részországgyűlés azonban Batthyány Kristóf nyomására január 6-án Szapolyait ismerte el törvényes uralkodójának, ami ezen a vidéken is a polgárháború kitöréséhez vezetett. Ez az állapot nem tartott sokáig, mert Batthyány Kristóf szeptember végén bekövetkezett halálával a Szapolyai-párt vezér nélkül maradt, így október 6-án Körösön a szlavón rendek már Ferdinándot biztosították hűségükről. Jól mutatja azonban a horvátok kiszolgáltatottságát az a tény, hogy míg 1527-ben a Habsburgokhoz hű horvát területek folyamatos török támadásoknak voltak kitéve – amelyek ellen Hans Katzianer mérsékelt erőket tudott csak felvonultatni –, addig Szlavóniát ezek a hadak elkerülték.¹⁷ 1528-tól azonban, a Szapolyai és a Porta közti szövetség után, a horvát hadszíntér másodlagossá vált. Bár Jajca, Udbina és Korbava ez évben történt elvesztésével Bosznia maradéka és Lika-Krbava is elesett, az oszmán támadások szinkronban voltak a Dráván túli területeken végzett hadmozdulataikkal, így a hadszíntéren 1536-ig viszonylagos nyugalom állt be.¹⁸ Ezt az időszakot próbálta meg kihasználni a keresztény hadvezetés, hogy rendezze szétzilálódott sorait, és megoldást találjon az összehangolt oszmán támadások elhárítására, amelyeket nemritkán hét szandzsák együttes csapatai hajtottak végre.¹⁹ A horvát végvidék kiépítése ekkor párhuzamosan folyt a Magyarországon végbemenő hasonló célú intézkedésekkel. Ebbe azonban a horvát rendeknek a magyarokénál is kevesebb beleszólásuk volt, aminek több oka lehetett. Frangepán halála, és alsólendvai Bánffy János horvát bánsága után (1528–1529) Szapolyai az egyik legfőbb bizalmasát, monyorókeréki Erdődy Simon zágrábi püspököt nevezte ki horvát bánnak (1530–1534), aki török segítséggel próbálta meg hódolásra bírni a Habsburg-párti nemeseket 1529-ben és 1532-ben.²⁰ Bár jelentős sikereket nem ért el, a horvát rendeket mégis megosztotta, mivel saját bőrükön tapasztalták, hogy a

16 S. *Guldescu*: i. m. 25. A tárgyalások arról már korábban megkezdődtek, hogy a horvát rendek a Habsburg-uralkodók fennhatósága alá helyezték magukat. Már 1498-ban küldött követeket a sabor a freiburgi birodalmi gyűlésre. *Ferdo Hauptmann*: Ungarn, Habsburg und die kroatische Staatsidee im 16. und 17. Jahrhundert. *Südostdeutsches Archiv* 12(1969) 62–72. 1512-ben Dalmáciából „Ritter Marco von Cliss” Krainába ment titokban, ahonnan a rendek továbbküldték Miksához, az osztrákok alá való átállásról tárgyalni. *H. I. Bidermann*: i. m. 10.

17 *Barta Gábor*: Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528. (Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez.) *Történelmi Szemle* 37(1995) 1–34.

18 *Salamon Ferenc*: Az első Zrínyiek. Pest, 1865. 241.; *Pálffy Géza*: Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 115(2002) 923–1007.

19 *Barta G.*: i. m. 23. Ebben az időben épültek ki a ma még nem teljesen feltárt, talán keresztény mintára kidolgozott kapudánságok intézményei, amik közül az elsőt Gradiškában, a Száva mellett alapították 1535-ben. *Nenad Močanin*: Kapudánok a bosnyák határvidéken a 16–18. században. *Aetas* 1999. 4. sz. 51.

20 *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”.) *Történelmi Szemle* 39(1997) 257–288.; S. *Guldescu*: i. m. 42.

Bécsben székelő uralkodójuk nem képes őket megvédeni.²¹ Így nemhogy pénzügyi-katonai hozzájárulást nem várhattak a horvát rendektől, de ebben az időszakban velük mint rizikófaktorral kellett számolni. Ez kihatással volt a báni hatalomra is, hiszen nemegyszer egy időben két bánja is volt a térségnek, akikre ráadásul a nádori és a helytartói jogkör is kiterjedt, tehát a cím birtokosa nem tartozott kizárólag Ferdinánd közvetlen joghatósága alá.²²

A magyartól eltérő fejlődés másik oka azonban mélyebben gyökerezett. A horvát területeket már jóval korábban érték folyamatos oszmán támadások, amelyek következtében menekülők ezrei hagyták el a vidéket, miközben dél felől ugyancsak az oszmán nyomás hatására más népek áramlottak a horvát tájakra, ahol azután megtelepedtek, éppen az onnan elűzöttek földjein.²³ A népmozgás ekkoriban még hasonló volt a Magyar Királyság déli területein is, de 1526–1527-ben itt az események más fordulatot vettek.²⁴ Mohács után egy olyan erős, eredeti lakhelyéről elűzött szerb tömeg kereste a helyét Bácsban és a Délvidéken, amelyet a magyar társadalom már nem tudott magába integrálni, de ahhoz még volt elég ereje, hogy vezérétől, Černi Jovántól megfossa, és kivesse őket a déli területekről.²⁵ A horvát–szlavón területeket nem érte ilyen egyszeri, heves nyomás, mert az ő vidékükre fokozatosan, több lépcsőben érkeztek a Balkánról olyan népcsoportok, amelyekkel azonos vagy hasonló nyelvet beszéltek.

21 A probléma gyökere itt volt egészen a visszafoglaló háborúig. Az állandó háborús helyzet teljesen új, a korszak végéig szinte megoldhatatlan problémát okozott, hiszen a nyugati államok nem voltak képesek finanszírozni egy folyamatosan határvédelmi feladatokat ellátó hadsereg fenntartását. Ebben változást csak az ún. hadügyi forradalom hozott a 16. sz. végétől kezdődően, ami lehetővé tette a tűzfegyverek rendszerbe állításával és a tüzérség fejlesztésével, hogy az oszmán hadigépezettel szemben fölényt harcoljanak ki. Erre vonatkozólag csak a néhány legfontosabb munkát említeném: *Geoffrey Parker: The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800.* Cambridge, 1988.; *Jeremy Black: A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800.* Atlantic Highlands, NJ, 1991.; *Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről.* *Hadtörténelmi Közlemények* 103(1990) 3. sz. 85–95.

22 *Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története.* Bp. 1946. 591.

23 *G. E. Rothenberg: The Austrian i. m. 6. Mátyás Lika és Krbava megyében telepített le nagyobb számban közülük.*

24 Alapvető fontosságú a kérdés áttekintéséhez: *Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. (Vázlat.)* In: *A szerbek Magyarországon.* Szerk. Zombori István. Szeged, 1991. 11–50.

25 *Szakály Ferenc: Honkeresők. (Megjegyzések Cserni Jován hadáról.)* *Történelmi Szemle* 22(1979) 227–261. Ezzel a lépéssel azonban egy potenciális szövetségest veszítettünk el a török elleni küzdelemben, hiszen a rácoknak itt nem volt más választásuk, mint visszatérni oszmán fennhatóság alá, és ők lettek azok, akik majd a megszálló csapatok gerincét alkották később. A Temesközben volt még lehetőség Petrovics Péter temesi ispánsága alatt (1533–1551) a szerb elemek keresztény oldalon szolgálatban tartására, de Ferdinánd bejövetelekor ez is megszakadt. Az uralkodó mint eleve gyanús elemekre tekintett rájuk, és inkább elűzésüket javasolta. XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. II. Szerk., bev. Kenyeres István. Bp. 2002. (Fons Könyvek 2.) 689.

Igaz, a horvát rendeknek kellő erejük sem lett volna ahhoz, hogy útját állják a betelepülőeknek.

A belső-ausztriai rendek már 1530-ban egy könnyűlovas csapatot állítottak ki ezekből a vlach-uszkókoknak nevezett boszniai menekültekből.²⁶ 1531-ben újabb nagyobb csoport követte őket a Četina völgyéből, amelyet nem a határon telepítettek le, hanem az oszmánok által elpusztított belső területekre, Möttling/Metlika, illetve Sichelburg/Žumberák/Somberek tartományokba, amelyek ekkor a krajnai tartományhoz tartoztak.²⁷ Közülük először Iván Kobašić fogadott zsoldjába katonákat Brekovica várának őrzésére. Természetesen nemcsak erre a területre irányult a vlach-uszkók migráció. 1532-ben újabb csoport érkezett, akik közül 300-at az osztrák rendek fogadtak zsoldjukba. 1535-ben egy nagyobb tömeg jött, Hans Katzianer királyi főhadparancsnok (1532–1537)²⁸ 3000 vlachot akart letelepíteni, mert ekkor több mint 600 család érkezett.²⁹ 1537-ben Klissza elfoglalása után Zengg városában, és Sichelburgban jelentek meg újabb kontingensek, míg az utóbbi területre ebben az évben Boszniából is jött 300 család.³⁰ A különböző területekről,³¹ különböző időpontokban más-más vidékekre letelepülő³² vlach csoportokat 1535-ben kezdték el egységes keretbe foglalni, amikor is Ferdinánd kiadta számukra a már említett privilégiumlevelet.³³ Ez ekkor még csak húsz évben határozta meg az adómentességüket, és megengedte, hogy addig kapott földjeiket szabadon eladhassák és örökíthessék, továbbá elrendelte, hogy a fölējük kinevezett kapitány csak jogi felügyeletet láthasson el. Birtokaikért cserébe a vlach-uszkókok katonai szolgálattal tartoztak, de nem a

26 G. E. Rothenberg: *The Austrian* i. m. 28.

27 Ez utóbbi az apulieai pátriárka után a Görzi érsekséghez tartozott. *F. Vaníček*: i. m. 2. Igaz, ők ebben az évben még csak zsoldot és nem földet kaptak. 1533-ban Kobašić özvegye telepítette le őket végleg, aki 1534-ben az alsó-ausztriai kamara kezelésébe adta a birtokot. *K. Kaser*: i. m. 67., 71.

28 Ebben az időszakban ő töltötte be a horvát-szlávon és a magyar főhadparancsnoki posztot is. *Pálffy G.*: *Kerületi* i. m. 257–288.

29 G. E. Rothenberg: *The Austrian* i. m. 29.; *F. Vaníček*: i. m. 28–29.

30 *K. Kaser*: i. m. 74.

31 Bosznia mellett érkeztek Szerbiából, Dalmácia vidékéről, és a nyugat-balkáni hegyekből is. Több közülük nem álltak meg horvát területeken, hanem továbbálltak Krajnába, Karintiába vagy Stájerországba. Általuk alapított települések voltak: Wernsee Pettaunál, Skok, Rogeis és Kütsch. *K. Kaser*: i. m. 79–80. A vándorlás azonban nem mindig volt egyirányú. Az 1530-as években Dalmáciából Szlavóniába költözők 1564–1565-re nagyrészt visszatértek eredeti lakhelyükre. Tehát a végleg elköltözők mellett számolni kell a háborús helyzetben ideiglenesen elmenekülőkkel is, akiknek felbecslése, nyomon követése sokszor csak szerencsével végezhető el. *N. Močanin*: *Migrationen in Slawonien* i. m. 69.

32 1538-ban a balsikerű észéki hadjáratot követően Felső-Szlavóniában, Varasd környékére telepítettek le, sok keresztény propagandával, török megtorlástól féltő vlachokat. *G. E. Rothenberg*: *The Austrian* i. m. 30.

33 Ezeket a paramilitáris csoportokat az Oszmán Birodalom is hasonló módon integrálta saját hadseregébe. Erre nézve Hegyi Klára végzett el alapvető kutatásokat. *Hegyi Klára*: *Magyar és balkáni katonaparasztkok a budai vilajet déli szandzsákjaiban. Századok* 135(2001) 1255–1311.

báni kötelékek sorába osztották be őket.³⁴ Problémát jelentett, hogy ez nemcsak a krajnai birtokra telepített uszkókokra, hanem a határövezetben élőkre is vonatkozott.³⁵ Ezzel a lépéssel valójában kivették őket a földesúri joghatóság alól, hiszen birtokaikat tehermentesen kapták, bíraskodás terén önigazgatási joggal élhettek. A bán is elveszítette felettük katonai joghatóságát, ezzel a báni hatalom alól a komplex védelmi rendszer egyik legfontosabb tartópillérét, a leggyorsabban bevethető mezei seregeket vonták ki.³⁶

Ezzel párhuzamosan a horvát végvidék stratégiaiilag fontos váraiba is egyre gyakrabban telepedett osztrák őrség, vagy éppen osztrák rendek által felfogadott martalóc katonaság. Ennek előzményei még az 1520-as évekre nyúltak vissza, amikor a horvát rendek kérésére még ideiglenes jelleggel Habsburg-csapatok állomásoztak Zenggben, Krupában, Bihácsban, Jajcán és Klisszában.³⁷ 1526 után ezek a csapatok már állandó résztvevői voltak a térségben folyó csatározásoknak. 1527-ben Ferdinánd katonái állomásoztak Klisszában, Ripačban, Stari-gradban, Bihácsban, Zenggben és Otočacban,³⁸ miközben a stájer rendek saját költségükön felszerelt 300 lovaszt és 600 gyalogost állítottak ki.³⁹ A horvát nemesség ekkor maximum 800 lovas kiállítására volt képes. Ugyancsak a rendek költségén kellett ellátni az ekkor nagy oszmán nyomásnak kitett Una–Kulpa közti terület maradék kisebb erődítéseit, ahová Jurisics Miklós horvátországi királyi főhadparancsnok ígért segítséget veszély esetén.⁴⁰ 1530-ban a stájer rendek a windischgräci gyűlésen elrendelték a horvát végvidéken 7 erősség (a fent említettek kivételével Brinje) birtokbavételét és felszerelését.⁴¹ Ferdinánd és a horvát nemesség eltérően értelmezték a terület megvédelmezésének feladatát, és ebből több összeütközés származott. Ferdinándnak ugyanis nem volt arra elég ereje, hogy egész Horvátországot megvédje. A Német-római Birodalomból és az osztrák tartományoktól kapott támogatást Ferdinánd elsősorban a Szapolyai elleni harcra használta fel, ami fontosabb volt számára, mint a kisebb jelentőségű déli hadszíntér. Ezért itt célja kizárólagosan az örökös tartományok védelme szempontjából fontos védelmi sáv fenntartása lehetett.⁴² A horvát rendekre azonban

34 1544-ben arra hivatkozva, hogy kapott földjeik nem tartják el őket, adómentességet kaptak tengeri só szállítására saját használatra. *K. Kaser*: i. m. 93.

35 A sichelburgi districtus később okozott jogi bonyodalmakat, amikor Mehovo/Meichau uradalmat akarták bekebelezni, ugyanis ez a horvát sabor joghatósága alatt állt. A zálogbirtokosa ekkor ennek a területnek Hans Puechler özvegye volt, akinek végül a három belső-ausztriai tartomány kifizette a zálog nagy részét. *K. Kaser*: i. m. 75.

36 1540-ben saját kapitányuk volt Barthol Rauber személyében. *F. Vaníček*: i. m. 29.

37 *G. E. Rothenberg*: *The Austrian* i. m. 17.

38 *J. Amstadt*: i. m. 10.

39 *H. I. Bidermann*: i. m. 8.

40 *J. Amstadt*: i. m. 13.

41 1531. júl. 17-én Erasmus von Thurn már Bihács, és Ripač kapitányaként szerepel. *J. Loserth*: i. m. 29.

42 *Ivan Kampuš*: *Kroatien im Kampf ums Überleben im 16. Jh.* In: *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk.* Hrsg. Gerhard Pferschy–Peter Krenn. Graz, 1986. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 16.) 260.

Ferdinándnak feltétlenül szüksége volt a várak és a bennük őrséget teljesítő csapatok ellátásához. Az már az 1530-as évek elején nyilvánvalóvá vált, hogy a környék annyira elpusztult, hogy terménnyel, munkával nem képes ellátni a várakat. 1534-ben kiviteli tilalmat kellett elrendelni a gabonára, hogy a horvát és vend várak ellátását ne veszélyeztessék.⁴³ Az itt élő lakosság még a hagyományos szolgáltatásait is nehezen tudta teljesíteni, nemhogy újabb terheket tudott volna a nyakába venni.⁴⁴ Ráadásul a horvát rendek még 1472-ben kiharcolták, hogy csak a magyar országgyűlés által kivetett adó felét kelljen fizetniük, és ezt a jogot a korszakunk folyamán nem is engedték ki a kezükből.⁴⁵ Összességében tehát ebből évente nem folyhatott be több 3000–6000 forintnál.⁴⁶

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy 1526 után folytatódott a Mohács előtti fejlődés. A migrációs folyamatok, az osztrák rendek egyre nagyobb szerepvállalása, a horvát rendek kiszorulása a védelmi rendszerből azt mutatják, hogy nem változott a helyzet az 1533-ban megkötött fegyverszünet ellenére sem. Ez csupán elaltatta egy időre mind a horvátok, mind Ferdinánd védekezési reflexeit. Ezért is volt hatalmas csapás az 1536. évi oszmán támadás Szlavóniában, amelynek során elfoglalták Pozsegát, miközben Szapolyai északon ért el sikereket.⁴⁷ Erre volt válasz Hans Katzianer 1537-es sikertelen észéki hadjárata, ami világosan megmutatta az eddigi helyzet tarthatatlanságát.⁴⁸ A következő évben az oszmánok ellentámadásba kezdtek, elfoglalták Dubicát és – ideiglenesen – Jaszenovácot is.⁴⁹

A horvát rendek befolyásának további csökkenése 1538–1557 között

Bécs és a horvát rendek is igyekeztek levonni a vereség tanulságait. Ennek köszönhetően Keglevich Péter horvát bán lemondása és Hans Katzianer főhadparancsnok leváltása után az uralkodó a végvidék kiváló ismerőjét, Erasm von

43 *H. Németh István*: Gondolatok a magyarországi várospolitikai meghatározó tényezőiről a kora újkorban. *Fons* 9(2002) 150.

44 A pusztulás mértékét jól szemléltetik az időszakból való adóösszeírások. Amíg 1494-ben még 32 000 adóköteles porta volt Szlavóniában, addig a 16. sz. közepére ez 4600-ra esett vissza. *F. Hauptmann*: Ungarn i. m. 67. Rovišće oppidumban 1520-ban 83 telek volt, 1543-ban már csak 30, és 1557-ben már egy adózó porta sem volt található. A zágrábi püspökséghez tartozó Glogovnicában Mohács előtt még több, mint 50 házhely volt, 1543-ra „prorsus desertam”. A Hampó-birtok (Prodavicán) 155 telkéből ugyancsak nem maradt egy sem a század közepére. Az 1000 portánál többel bíró Csázma és Dubrava püspöki birtokokon 1543-ban senkit sem talált az adóösszeíró. *K. Kaser*: i. m. 31–34. Bihács és környéke kivétel ebből a felsorolásból a megerősített várnak köszönhetően, ahol a lakosság még az 1540-es években is képes volt ellátni az őrséget. I. m. 37.

45 1492-ben I. Ulászló is megerősítette ezt a privilégiumukat. *I. Kampuš*: i. m. 259.

46 I. m. 260.

47 *K. Kaser*: i. m. 29.

48 Eközben messze délen elfoglalták a törökök a magára hagyott Klissza várát is, ami menekülő újabb tömegét indította Zenggebe és Krainába.

49 *Salamon F.*: i. m. 287.

Thurnt nevezte ki az ún. régi horvát végvárok főkapitányává. Alá tartoztak Zengg, Bihács, Otočac, Ripač és több kisebb vár. Két katonai körzetre oszlott a kapitányság, amelyeknek Zengg (Otočac, Brinje és Brlog tartozott ide),⁵⁰ valamint Bihács (Ripač, Sokol, Izačić és Toplički-turanj)⁵¹ voltak a központjai. Alá tartoztak az adriai hajósok, és a hegyekben, erdőkben álló őrházak katonasága is.⁵² Ezzel párhuzamosan kinevezték Jurisics Miklóst királyi főhadparancsnoknak Szlavóniában (1537–1539).⁵³ Jurisics költöztette át Felső-Szlavóniába az előző évben Pozsegában a keresztények mellé állt vlachokat. Itt három kapitányságot hoztak létre Kapronca, Körös és Ivanics központtal, és minden kapitány alá 200–200 katonát rendeltek.⁵⁴ Ezek mellett a báni csapatok inkább az Una és a Kulpa között álltak készenlétben. Az ő megerősítésükre hozta a körösi országgyűlés azt a határozatot, hogy a rendek 30 telkenként kiállítanak egy fegyveres katonát és az így összegyűlt sereget egész évben fenntartják.⁵⁵ A nemesek kötelesek voltak személyesen fegyverben állni. A rendek megszavazták a bán részére azt is, hogy a várak oltalmára 100 lovas és 200 gyalogos felszerelését ők fedezik. Kötelező gabonahuszd fizetését rendelték el az ellátás biztosítására.⁵⁶ Ennek érdekében a szlávón rendek kérték az uralkodótól egy élésmester (*magister victualium*) kinevezését. Kijelöltek három raktárat is – Verőcét, Szentgyörgyöt és Zágrábot –, ahová majd a rendek maguk fuvarozzák a füstönként beszolgáltatott élelmiszert.⁵⁷

Ez idő tájt lett szorosabb Stájerország és Szlavónia kapcsolata, miközben Krajna és Karintia figyelme egyre inkább Horvátország felé fordult. A stájer rendek Pekry Lajost, az 1532–1537 közötti horvát bánt saját zsoldjukba fogadták

50 Itt Hans Lenkovics a kapitány. 1540-ben Zenggben 150, Otočacban 40, Starigradban 9, Brlogban 4, és Prozorban 6 fő teljesített szolgálatot. *Milan Kruhek*: Krajiške utrvede i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća. Zagreb, 1995. (Bibliotheka Hrvatska povjesnica. Monografije i studije 1.) 163. A térséget azonban nemcsak szárazföldről fenyegette veszély. 1539 júliusában a zenggiek segítséget kértek Lenkovics János kapitánytól, mert Hajreddin Barbarossa már Cattaróban járt és Castelnúvot akarta elfoglalni. *R. Lopašić*: i. m. 159. Segítség nem érkezett, így aug. 13-án Ivan Pissanus Krk-sziget előljárója csak az erősség elesteről számolhatott be Thurn Antal fiúmei kapitánynak. I. m.

51 Marton Gall a kapitány. Bihácsban 70 gyalogos és kb. 100 lovas, Toplički-turanjban 3, Sokolon 7, Izačićben 4 fő teljesített szolgálatot. *M. Kruhek*: i. m. 162. Talán éppen ő bukkan fel 1556–1557-ben, mint a horvát–vend végvidéki főkapitányok főkapitány-helyettese a horvát végeken. *Pálffy G.*: Kerületi i. m.

52 *Pálffy G.*: A török i. m. 178–183.

53 *F. Vaníček* erre a momentumra teszi a végvidék keletkezésének kezdetét, amit *H. I. Bidermann* cáfolt. *F. Vaníček*: i. m. 25.; *H. I. Bidermann*: i. m. 48.

54 *Ember Gy.*: i. m. 591.

55 Ez már a horvát rendek és a szlávón tartomány közös gyűlése volt. *S. Guldescu*: i. m. 61.

56 *F. Vaníček*: i. m. 19–20.

57 1553-ig alkalmankénti biztosok végezték a feladatot. Ekkor nevezték ki Hans Gasnert a három belső-ausztriai és a horvát–szlávón végvidéki tartomány élésmesterének. Felettese Hans Ungnad volt, és feladata leginkább Zágráb, Varasd, Szentgyörgy ellátása volt az osztrák tartományokból. *Kenyeres István*: A végvárok és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. *Fons* 9(2002) 193–194.

500 lovasával.⁵⁸ Új csapatok kiállítása folytatódott a következő esztendőben is. 1540-ben a stájer rendek a sichelbergi vlach-uszkokok közül fogadtak zsoldjukba embereket,⁵⁹ márciusban Hans Ungnad⁶⁰ is 250 martalócot vett fel, és a szlávón rendek is elvállalták 100 fő költségeinek fizetését.⁶¹ Ugyanebben az évben Holenek Ádám kért pénzt a stájer rendektől, hogy Varasdon 500 puskást és további uszkokokat a zsoldjába fogadhasson.⁶² Ezzel megjelentek a körvonalai annak a határvidéki szervezetnek, amely a teljes kiforrottságát csak a 18. század elejére érte el. Az 1541–1542. évi események megmutatták azonban a rendszer hiányosságait is. Az újból meginduló oszmán hadigépezet ellen nem volt ellenszerük 1541-ben, és az 1542-ben Buda visszavívására indított hadművelet is – amihez a Habsburg Birodalom szinte minden erőforrását mozgósította – teljes kudarcba fulladt. Ez után a bécsi katonai hadvezetés arra a kényszerű felismerésre jutott, hogy a hadművelleti területre csak alkalmoszerűen küldött seregek elégtelenek a tartományok megvédelmezésére. Most már Alsó-Ausztriára és Stájerországra is az a feladat hárult, mint a horvát végeket finanszírozó Krajnára és Karintiára. A mindig a török fenyegetés nagyságától függő alkalmi segítség helyett állandó támogatásban kellett részesíteni a megmaradt szlávón és magyar területeket. Ez a fokozódó védelmi szerepvállalás azonban együtt járt a támogató osztrák tartományok jogainak további szélesedésével, a pénzügyi források hiányában szinte tehetetlen helyi rendek kiváltságainak beszűkülésével. Ebben a helyzetben került sor Zrínyi Miklós horvátországi főúr báni kinevezésére.⁶³

Több jel is arra mutat, hogy Ferdinánd jól megfontolta a döntését, amikor Zrínyit nevezte ki erre a posztra. Az erős akaratú főúr birtokainak túlnyomó többsége ebben az időben a török által leginkább fenyegetett Una mentén terült el, így érdekelt volt a minél hathatósabb védelem megteremtésében. Hans Katzianer megölése (1539) után török támadások sorozata indult célzottan a Zrínyiek birtokai ellen. 1540 elején Hans Ungnad már jelezte a stájer rendeknek, hogy a törökök Pozsegából a Zrínyiek ellen készülődnek.⁶⁴ Áprilisban el-

58 *H. I. Bidermann*: i. m. 28. 1539-ben őt követte Herkovic György, majd 1542-ben Alapy János és a korábban Zrínyi-familiáris Horvát János. 1543-tól aztán tömegessé válik a stájer zsoldba állás. I. m. 30.

59 A stájer rendek Hans Ungnadnak 1540. jan. 28-án. *R. Lopašić*: i. m. 159.

60 Hans Ungnad von Sonnegg királyi főhadparancsnok volt Horvátországban és Szlavóniában. *Pálffy G.*: Kerületi i. m. Pályájára ld. *Bernd Zimmermann*: Landeshauptmann Hans Ungnad von Sonnegg (1493–1564). Ein Beitrag zu seiner Biographie. In: Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Hrsg. Gerhard Pferschy. Graz, 1981. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 12.) 203–216.

61 I. m.

62 Holenek Ádám jelentése júl. 22-én. *R. Lopašić*: i. m. 165–166. Az uszkokok kapitánya ekkor Hans Püchler, akit Erasmus von Thurn nevezett ki erre a tisztségre. Holenek Ádám jelentése. *R. Lopašić*: i. m. 161.

63 Ferdinánd levelét Horvátország és Szlavónia rendjei számára Zrínyi Miklós beiktatásáról 1542. dec. 24-én keltezték. *Barabás Samu*: Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I–II. Bp. 1898–1899. (Magyar történelmi emlékek. I. Okmánytárak), I. 38.

64 1540. márc. 14. Pettau. Hans Ungnad a stájer rendeknek. *R. Lopašić*: i. m. 159.

foglalták a zágrábi püspökség várait, Garičot és Racsát, míg Petrovác alól 1000 rabot hurcoltak magukkal.⁶⁵ Májusban Keglevich már arról tudósította a stájer rendeket, hogy Kosztajnicánál a török Topuszko és Novigrad Zrínyi-birtokokat pusztította.⁶⁶ Július 10-én Erdődy Simon közölte, hogy Bosznaszerájból kapott értesülései szerint tüzérséggel megerősített török támadás indul Kosztajnica és Topuszko ellen.⁶⁷ Természetesen Zrínyi sem maradt adós, nem véletlen, hogy a gradiškai kapudán, Mahmud egyenesen Keglevich Péter horvát bánnak írt, miszerint hajlandó megfékezni Stupčanica martalócait, ha kiszabadítja egy bajtársát Zrínyi fogságából.⁶⁸ Jól jellemzi a nagyúr felfogását a határ menti harcok lényegéről egy 1546-ban Székely Lukácshoz írt levele, miszerint: „A törökök Zágráb részeit elpusztították [...] ahogy most mi tesszük övelük”.⁶⁹ Azonban a rendek minden igyekezetük ellenére sem tudták útját állni a további oszmán hódításnak. 1541-ben elesett Našice,⁷⁰ 1542-ben a törökök elfoglalták az Ilova folyótól keletre Raholcát és Darnócot, amivel Körös megye keleti fele elveszett. Ezt követte 1543-ban Athina, Valpó és Brezovica,⁷¹ majd 1544-ben Pekrec, Fejérkő, a Nádasdy-birtok Velika, és a Batthyányakhoz tartozó Kistallóc eleste. 1545-ben átkeltek az Ilován és Monoszló elfoglalásával, Körös és Csázma városok kifosztásával és felégetésével már a hatalmas Körös megye felét nyelte el az Oszmán Birodalom.⁷²

Ezek a folyamatos csapások felgyorsították a stájer rendek által finanszírozott vend végvidék megszervezését. Ennek alapjait Hans Ungnad tette le, majd utóda, Georg Wildenstein királyi főhadparancsnok folytatta a szervezést. Közel 1800 főnyi királyi hadsereg állomásozott ekkor Varasdban, és az ettől délre, délkeletre fekvő folyóvölgyekben.⁷³ 1542-ben már csapatok állomásoztak Ogulinban (100 uszkók), Prodavicában (100 haramia és 50 uszkók), Strežán (100 haramia és 50 uszkók) és Čaklovacon (50 haramia és uszkók), Pakrac mellett, Apatovacon (5 haramia), Ludinánál (25 haramia), Cirkvenánál (35 haramia) és Brezovicában (40).⁷⁴

65 1540. ápr. 5. Pettau. Hans Ungnad a stájer rendeknek. *R. Lopašić*: i. m. 159.

66 1540. máj. Keglevich Péter a stájer rendeknek. *R. Lopašić*: i. m. 159.

67 1540. júl. 10. Erdődy Simon a grazi haditanácsnak. *R. Lopašić*: i. m. 162–164. A hír igaz volt, mert júl. 15-én Zrínyi jelentette Gvozdanszkóból, hogy a két vára ostrom alatt áll. *R. Lopašić*: i. m. 161.

68 *N. Močanin*: Kapudánok i. m. 52.

69 „Turci partes Zagrabiae sunt depopulaturi [...] uti eciam nos simili modo faciamus”. 1546. jún. 18. Zrínyi Miklós levele Székely Lukácshoz. *R. Lopašić*: i. m. 199–200.

70 *K. Kaser*: i. m. 29.

71 1543. nov. Tahy Ferenc, Kerecsényi László jelentése Gorbonokról, és Tóth István és Pahy Márton Verőcéről Székely Lukácsnak. A várat Murát, boszniai pasa foglalta el. *R. Lopašić*: i. m. 187–188.

72 *Pálffy Géza*: A Bajcsavárig vezető út. A stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl határvédelmében a 16. században. In: Weitschawar/Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk. Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, 2002. 15.

73 *Pálffy G.*: A török i. m. 184.

74 1542. júl. 4. Georg Herberstein jelentése. *R. Lopašić*: i. m. 172.; *K. Kaser*: i. m. 79.

Ekkor indultak meg a térség stratégiai pontjain fekvő településeken azok az építkezések, amelyek nagyrészt megalapozták a mai horvát városhálózatot. Varasd polgársága már 1541-ben kért osztrák csapatokat a törökök ellen. A vár és város megerősítését Ferdinánd 1543 októberében rendelte el és megbízta Domenico de Laliót az építés vezetésével. A költségekre a következő esztendőben a stájer rendek 5000 forintot szavaztak meg.⁷⁵ Az építkezések azonban egészen 1557-ig elhúzódtak – nem utolsósorban a robotmunka megszervezésének nehézségei miatt.⁷⁶ Itt megkönnyítette az együttműködést, hogy közben a város erődje Hans Ungnad kezébe került, aki 1547-től Varasd megye főispánja is volt.⁷⁷ Zágrábban (Gradec) már 1530-ban megjelentek a stájer katonák, első kapitányuk Engelhart Strasser volt. A megerősítés azonban nehezen ment, mert kevés pénzügyi forrás állt rendelkezésre. Ferdinánd felajánlotta a város határában felállított harmincadvám bevételét, de ez nem tett ki többet 300 forintnál. Ezért 1552-ben közös tanácskozást tartottak a városban Székely Lukács, Lenkovic János és Zrínyi Miklós részvételével.⁷⁸ Kaproncát az Ernusztok kihalása után Székely Lukács szerezte meg, és építtette ki később ugyancsak Domenico da Lalióval és munkatársával, Thebaldival,⁷⁹ míg a határ déli részén Verőcét erősítették meg 1542–1546 között. Ekkor alakult ki Lenkovic Jánosnak, Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok horvát–szlavón vidéken szolgáló helyettesének köszönhetően a postaszolgálat, ami összekötötte Laibachot Pettauval és Varasddal, de kapcsolatot jelentett Zágrábon keresztül Zengggig az erődítmények hosszú sorával.⁸⁰

Az 1540-es években a stájer rendek egyre nagyobb mértékű szerepvállalásának köszönhetően lehetővé vált a nemesség és a zágrábi püspökség kezében – így a horvát bán joghatósága alatt – fekvő erősségek átvétele, vagy legalábbis a kettős befolyás kiépítése. Eszerint a várak tulajdonjogilag a régi birtokos kezében maradtak, de az őrségük fenntartását a Habsburg-uralkodó vállalta magára. Bevételi forrásaikat elvesztve azonban a helyi birtokosok – akik vállalva a harcot, nem menekültek belsőbb, biztonságosabb területekre – már nem voltak képesek fizetni váraik fenntartását, őrzését.⁸¹ A lakosság, amely elláthatta volna a várakat, rég elmenekült, vagy

75 A város már 1516-ban adómentességet kapott, hogy a védelemre fordíthassa a befolyt összeget. *Mira Ilijanić*: Die Festungen der Windischen Grenze. In: Die Steiermark i. m. 343.; *M. Kruhek*: i. m. 141–142.

76 *M. Ilijanić*: i. m. 343. 1552-ben a város Ungnadtól követelte, hogy hordasson be a vármegyéből építéshez szükséges fát, és erre a munkára rendelje a várkapitányát, Georg Walthert. *H. I. Bidermann*: i. m. 51.

77 I. m. 44.

78 1552. máj. 17. Zrínyi Miklós Nádasdy Tamásnak. *R. Lopašić*: i. m. 157–159.; *I. Kampuš*: i. m. 261.

79 *M. Ilijanić*: i. m. 344.

80 *J. Loserth*: i. m. 16., 50–51.

81 Természetesen ez így a dolgok jelentős leegyszerűsítése, hiszen sokan voltak, akik, miután elvesztették birtokaikat, Zala, Vas, Sopron vármegyékbe húzódtak és építettek ki új egzisztenciát, vállaltak hivatalokat. Azonban többen mindkét helyen bírtak uradalmakat (vagy éppen ebben az

nem volt olyan állapotban, hogy segíthessen, azt pedig nem lehetett megkockáztatni, hogy az oszmánok az Una nyugati felén bármelyik földesúri várat megszerezzék, és megerősítsék.⁸² Így került királyi őrség Varasd után, 1543-ban Verőcére,⁸³ 1546-ban a Keglevich Pétertől megszerzett Szentgyörgy, Prodaviz és Kapronca helységekbe, amelyekbe Székely Lukácsot nevezték ki kapitánynak.⁸⁴ Körös vára mellett, az 1552-ben elesett Verőce kivételével ezek a várak adták a vend végvidék magját 1553-ig. Ebben szerepet játszott az is, hogy 1546-ban a horvát rendek kérésére a magyar országgyűlésen a király megígérte, hogy a védhetetlen várakat átveszi tulajdonosaitól és azokat megőrzi.⁸⁵ Ebben az évben a szlávön területeken 467 lovas és 317 gyalogos állomásozott stájer zsoldban, és 238 lovas és 167 gyalogos fizetését a krajnai rendek vállalták magukra.⁸⁶ A stájer gyalogosok 5 nagy kontingensre oszlottak, Andreas Pavesan (60 fő), Mathias Brodjanin (50 fő), Nelepić Iván (39 fő), Besseditza Jurko (38 fő), és Marxa Vlach (30 fő) kapitányok vezetésével, míg 100 fő Varasdon teljesített szolgálatot, Székely Lukács parancsnoksága alatt.⁸⁷ A nevekből jól kitűnik, hogy a gyalogság legfőképpen vlach-uszkok elemekből verbuválódott. A lovasság esetében csak látszólag más a helyzet, hiszen a nyolc vezető közül Székely Lukács (100 lovas), Ráttkay Pál (50 lovas), Tahy Ferenc (50 lovas), Geszti János (50 lovas) és Dersfi István (50 lovas) magyar volt, csak Pattachich Péternél (51 lovas), Ugrinovičnál (50 lovas) és Kaspar Čapčičnál (51 lovas) gyaníthatunk délszláv eredetet,⁸⁸ a lovasság nagy része azonban horvát ajkú volt. Ebben az évben a stájer rendek 134 000 rajnai forintot ajánlottak meg a szlávön határ védelmére, igaz, később ez az összeg valamelyest csökkent, mígnem az 1552. évi újabb oszmán hódítások ismét nagyobb anyagi áldozat vállalására sarkallták a rendeket.⁸⁹

---

időben tettek szert rá, mint pl. a Zrínyiek), és jelentős szerepet vittek, mind a Drávától északra, mind a délre fekvő területeken. Pálffy Géza megfogalmazása szerint „a Dráva sohasem jelentett merev határvonalat, sőt ekkor még inkább összekötötte-összekovácsolta, mint elválasztotta a Magyar Királyság és a horvát-szlávön területek sorsát”. *Pálffy G.: Egy szlavóniai köznemesi család i. m. 967.*

82 1550. dec. 12. Rakonok. Zrínyi Miklós Újlaky Ferencnek. „Nam si unicum castrum penes fluvium Oon in Croatia perierit [...] mox cetera castra Croatiae quasi capta erunt. Et similiter in regno Sclavoniae si unicum aliquod castrum episcopatus Zagradiensis periclitabitur [...] mox toti regno Sclavoniae evidens sequetur periculum.” *Barabás S.: i. m. I. 138.*

83 1546-ban 80 gyalogos szolgált itt. *H. I. Bidermann: i. m. 45.*

84 1554-ben említik, mint kapitányt. *Pálffy G.: Egy szlavóniai köznemesi család i. m. 940.; H. I. Bidermann: i. m. 49.* Keglevich birtokainak megszerzésében komoly érdemei voltak Zrínyinek, ami miatt komoly aggodalmi voltak Székely Lukácsnak, hogy hajlandó lesz-e a bán átadni ezeket a várakat Ferdinándnak. 1546. szept. 15. Varasd. Székely Lukács Niklas Graf zu Salmnak. *Barabás S.: i. m. I. 71.*

85 1546:44. tc. *Pálffy G.: A török i. m. 180.; H. I. Bidermann: i. m. 40.*

86 *H. I. Bidermann: i. m. 35.*

87 *I. m. 74.*

88 *I. m. Ezenkívül még 15 fizetőmester tartozott a kontingenshez, így adja ki a 467 főt. Márc. 2-i kimutatás szerint. R. Lopašić: i. m. 198.*

89 *K. Kaser: i. m. 105.* Hozzátartozik azonban, hogy a stájer rendek Buda eleste után a Drávától északra is jelentős erőket mozgósítottak, Pécs, majd Szigetvár védelmében, és az itt állomásozó

Azonban még így is több olyan végvár maradt a horvát rendek kezén, amelyek fenntartását csak részben vagy egyáltalán nem vállalták át a stájer rendek. 1546-ben Tahy Ferenc gorbonoki várkastélyában már 16 lovas és 54 gyalogos állomásozott a bizonytalan létszámú magánföldesúri csapatok mellett.⁹⁰ Őrség került ebben az évben a püspöki birtok Iváncs, Hrasztovica várakba, és a Zrínyiek tulajdonában lévő Kosztajnicába és Novigradba is. Utóbbiakban ebben az évben még csak 1-1 fővel képviseltették magukat a stájer rendek. 1551-ben még a sluini Frangepánok tartották fenn Slunjt, Četint és Ledenicet, Frangepán Miklós Ozaljt, Tršacot és Drevniket, igaz, utóbbiba Lenkovics is küldött 4 főt, a Zrínyiek Lukavecet és Krupát, a Kobašicok Brekovicát, ahol Lenkovics 2 főt állomásoztatott, a Blagayak védték Ostožacot 20 lovassal,⁹¹ és a püspökség bevételeiből kellett volna fenntartani Usztilónya, Goran, Blinj és Vinodol erősségeket is.⁹²

A horvát rendek legnagyobb vállalkozásának lehet nevezni a zágrábi püspökség birtokán emelkedő Sziszek kiépítését az 1540-es években. A vár építésének eseményei jól példázzák azt a nem teljesen zökkenőmentes, mégis összehangolt mechanizmust, ahogyan a végvidék teljes komplexitásában működött. 1544-ben a zágrábi káptalan és a horvát bán közösen határozták el Sziszek és ezzel az Una–Kulpa–Száva vidékének megerősítését. Zrínyi már ez év szeptemberében meghagyta a rendeknek, hogy munkásokat és pénzt küldjenek az irányítása mellett folyó építkezésekhez.⁹³ Ennek támogatására – és Oláh Miklós szorgalmazására – Ferdinánd lemondott kétévi, Szlavóniából származó jövedelméről.⁹⁴ A horvát rendek nem léptek föl kellő igyekezettel, ezért novemberben az uralkodó felszólította Zrínyit a pénz azonnali összegyűjtésére. Ferdinánd még ebben az évben adómentességet adományozott a Sziszek környékén található 125 portának 4 éves időtartamra, hogy a lakosság aktívabban részt vehessen a vár építésében.⁹⁵ Az építkezés elhúzódását jelzi, hogy 1548-ban újabb öt évre adta meg a király a káptalannak az adómentességet.⁹⁶ Bár még nem készült el a vár, 1552-ben már 40 káptalani és 33 rendek által fizetett katona állomásozott benne.⁹⁷ 1553-ban 100 katonát fizettek a stájer rendek, a bán elrendelte a fuvarozást és a fuvar nélküli robotot, de Hans Ungand mégsem volt megelégedve a

---

csapataikra kiterjedt a horvát–szlávón főkapitányok hatásköre is. Ezt a körzetet 1555-ig nem érte célzott hadjárat – ellentétben Szlavóniával –, így jelentősebb változtatás nélkül tudott funkcionálni. *Pálffy G.*: A Bajcsavárig vezető út i. m. 15.

90 1542-ben 10 lovas és 12 gyalogos állomásozott itt. *H. I. Bidermann*: i. m. 42.

91 *M. Kruhek*: i. m. 172

92 I. m. 137.

93 1544. szept. 2. Lukavec. Zrínyi Miklós a zágrábi káptalanhoz. *Ferdo Šišić*: Hrvatski saborski spisi. Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga druga. Od godine 1537. do godine 1556. dodatak: 1526–1539. Zagreb, 1915. (Momumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium XXXVI.) 324.

94 1544. szept. 20. Bécs. Ferdinánd a horvát rendekhez. *F. Šišić*: i. m. 325.

95 1544. dec. 20. Ferdinánd a zágrábi káptalanhoz. *F. Šišić*: i. m. 329–330.

96 1548. aug. 24. Bécs. Ferdinánd a zágrábi káptalannak. *F. Šišić*: i. m. 338–339.

97 *M. Kruhek*: i. m. 135.

munkálatok ütemével. Panaszkodott az odaszállított fa minőségére, a vár mellé túl közel épített istálló tűzveszélyességére és az elégtelen felszerelésre is.⁹⁸ Sziszek várához Zágráb vármegye lakossága, míg az ugyanebben az időben épülő Iváncshoz Varasd megye népe tartozott robottal, utóbbit Ráttkay Pál varasdi vicebán felügyelte.⁹⁹ Az építkezés folytatásához szükséges összeg előteremtése céljából utasították Zrínyit, hogy a zágrábi káptalan tizedjövödelmét haladéktalanul szedje be. A vár védelméről Ferdinánd parancsa szerint Ungnadnak és Zrínyinek közösen kellett megállapodnia, viszont a káptalannak kellett ellátnia az őrséget.¹⁰⁰ A fentiekből kitűnik, hogy a vár megépítése közös munka eredménye, amelyben a bán legnagyobb feladata a munkáskéz biztosítása volt. Lehetősége lett volna a várban saját őrségét elhelyezni, de erre nem volt elegendő anyagi ereje. Annyit azonban sikerült elérnie, hogy az egyik legfontosabb stratégiai ponton a 16. század folyamán egy keresztény erőd őrizze a környéket.

A horvát bán legfontosabb feladata továbbra is a törökök elleni küzdelem volt, bár ez többnyire szinte kilátástalannak tűnt. Zrínyi szinte állandó pénzzavarral küzdött hivatali ideje alatt.¹⁰¹ 1543-ban 400 lovas tartására kapott ígéretet és személyes kiadásaira évi 100 forint asztalpénzt, de ebből nem sok realizálódott, hiszen már a következő évben 20 000 forinttal tartozott neki a Kamara. Nem véletlenül írta Ferdinándnak, hogy 1000 lovas tart, és ebből 600-at teljes egészében ő fizet.¹⁰² A báni fizetés fedezete a más vármegyéből befolyt hadiadók összege volt, de ennek összegyűjtése is sokszor nehézséget okozott.¹⁰³ 1549-ben módosították az eredeti feltételeken és a bán már csak 250 lovas tartására kapott pénzt. Ekkora sereggel, valamint magánföldesúri csapataival kellett volna sikereket elérnie. Másokhoz hasonlóan ő maga is telepített le vlach-uszkókokat a birtokán, azonban nem bízott meg bennük, mert 1543-ban, az erőteljes oszmán agitáció hatására többen visszatértek a törökökhöz, sőt folyamatosan az a hír járta, hogy a sichelburgi uszkókok összejártsanak velük. Zrínyi javasolta is a stájer rendeknek, hogy telepítsék át máshová ezt a megbízhatatlan népeiséget.¹⁰⁴ Próbálta megszerezni a zágrábi püspökség megüresedésekor a

98 1553. okt. 19. Sziszek. Hans Ungnad Ferdinándnak. *M. Kruhek*: i. m. 382–384.

99 1553. dec. 19. Cilli. Hans Ungnad Zrínyinek. *M. Kruhek*: i. m. 385.

100 1553. júl. 15. Bécs. Ferdinánd a zágrábi káptalannak. *M. Kruhek*: i. m. 380–381.

101 Igaz, ennek is köszönheti, hogy az uralkodó tartozásai fejében átengedte a Hampó–Ernsztörökségből Csáktornyát a Murakózzel, ekkor szereztek meg a csurgói uradalmat, és a nyugat-magyarországi legjelentősebb birtokosok közé ekkor emelkedett fel a család. A család birtokállományára: *Benda Kálmán*: Zrínyi Miklós a szigetvári hős. Szigetvár, 1993.; *Salamon F.*: i. m.; *Josip Adamček*: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Zagreb, 1980. (Grada za gospodarsku povijest Hrvatske 18.)

102 1543. júl. 27. Rakonok. Zrínyi Miklós Ferdinándnak. *Barabás S.*: i. m. I. 56.

103 1543-ban Somogy vármegye, 1549-ben Zala hadiadójából kellett volna részben kifizetni Zrínyi jussát, sőt Vas, Zala, Sopron, Nyitra vármegyék is utalványoztak számára. *Salamon F.*: i. m. 419.; *Barabás S.*: i. m. I. 97–98.

104 1543. júl. Lukavec. Zrínyi Miklós a stájer rendekhez. *R. Lopašić*: i. m. 183. 1545-ben a krajnai rendek felkelést hirdettek egy uszkók lázadás hírére. I. m. 195–196.

püspökség jövedelmeit a serege fenntartására, amíg nem sikerül egy katonapüspököt találni, de a kérése nem talált meghallgatásra.¹⁰⁵ Tehetetlenül kellett néznie Valpó elestét, és a további oszmán hódításokat. Azonban nemcsak ő küzdött ilyen problémákkal. 1545-ben Hans Ungnad jegyezte meg kétségeesetten, hogy: „a mi csapatainkat és a bán horvátjait üti a török. Azért, mert a határ ellátatlan és még egy figyelőház sincsen rajta. Ajtó és ablak nyitva áll az ellenség előtt.”¹⁰⁶ 1544-ben Nádasdy Tamást is Szlavónia védelmére utasította Ferdinánd, és arra kérte, hogy a bánnal közösen döntsön arról, hogyan vegyék fel a harcot az ellenséggel.¹⁰⁷ 1545-ben a horvát rendek és a Georg Wildenstein főhadparancsnok vezette seregek súlyos vereséget szenvedtek a Varasd ostromára induló török hadaktól, és közel 1500 fő volt a keresztények vesztesége.¹⁰⁸ A következő évben a stájer zsoldban álló Rátkay Pál, Alapy János és Geszti János kapitányokkal közösen indult a Lendva környékét dúló törökök ellen.¹⁰⁹ 1550-ben kétségeesetten panaszolta, hogy 300 lovasa bizony elégtelen a boszniai, pozsegai, hlevnoi, hercegovinai szandzsákok seregei ellen, amelyek felégettek mindent Vinodol, Kosztajnica, Zrín és Hrasztovica alatt.¹¹⁰ 1551-ben a Dráván folyamszabályozási munkákat folytatott, és elkezdte Légrád kiépítését is.¹¹¹ Ez év őszén kapta meg Ferdinándtól a parancsot az általános támadásra, hogy így használják ki a oszmán erők állítólagos erdélyi lekötöttségét.¹¹² Az igények azonban nem álltak összhangban a lehetőségekkel. 1552-ben a törökök elfoglalták az alig 20 fegyveres által védett Csázmát, a megerősített Dombrót, és Verőcét. Gorbonokot megrémült őrsege maga gyújtotta fel. Sovány vigasz volt, hogy Erdődy Péter és Sluni Frangepán György sajkákon felégették Gradiškát és Velikát. Ezzel Körös megye egy kis északkeleti csücsköt leszámítva végleg elveszett, és Zrínyi emiatt beadta a lemondását.¹¹³ Az uralkodó azonban ezt nem fogadta el, inkább hajlandó volt engedelményekre. Új kontraktust kötöttek, amelynek értelmében Zrínyi 600 lovasra és 400 gyalogosra kapott hópénzt, külön összeget számoltak el a kémszolgálatának és a saját maga költségeire. Ekkor jelentek meg jelentősebb létszámban királyi csapatok Zrínyi két várában, Kosztajnicában és Novigradban, amelyeknek helyreállítását is elrendelték.¹¹⁴ Zrínyi elkezdte kiépíteni Csurgót, és ekkor adta át végleg a fent említett két várat is az

105 Ld. a 103. jegyzetet!

106 *J. Loserth*: i. m. 44.

107 1544. szept. 30. Bécs. Ferdinánd Nádasdy Tamásnak. *F. Šišić*: i. m. 328.

108 1545. máj. 4. Székely Lukács a stájer rendeknek. *R. Lopašić*: i. m. 191.

109 1546. jún. 18. Zrínyi Miklós Székely Lukácsnak. Szent-Jánosi rét. *Barabás S.*: i. m. I. 68.

110 I. m. 137–139.

111 *Salamon F.*: i. m. 380.

112 1551. okt. 18. Ferdinánd Zrínyihez. *Salamon F.*: i. m. 150–152.

113 *Barabás S.*: i. m. I. 175–176.; *Salamon F.*: i. m. 377–379.

114 Nádasdy meghagyta Szenyicsnyáki provizorának, hogy jobbágyait Kosztajnica és Novigrad felújítására engedjék el. *Barabás S.*: i. m. I. 216–217. Ekkor kerül Kosztajnicába 32 német gyalogos, 25 haramia és 6 čardak, míg Novigradba 10 német és 10 horvát nemzetiségű gyalogos. *M. Kruhek*: i. m. 173.

uralkodónak, aki előbb Ricsanin Lászlót,¹¹⁵ majd Erdődy Pétert nevezte ki mindkét vár kapitányának.¹¹⁶

A sokk hatására a stájer rendek újabb jelentős segílyt szavaztak meg a tartomány védelmére: évente 170 000 rajnai forintot.¹¹⁷ 1553-ban a horvát–szlavón határvidéken újra Hans Ungnadot választották főhadparancsnoknak. Kinevezésével azonban kiéleződtek a viták a bán és az új parancsnok között. Ungnad látóhatólag felesleges pénzkidobásnak érezte Zrínyinek a királytól kapott fizetségét, és úgy gondolta – véleményét nem is rejtette véka alá –, hogy a bán csak felveszi a pénzt, de azokon nem fogad fel katonákat. 1554-ben, amikor a horvát *sabor* előtt dönteni kellett arról, hogy az elkészülő Sziszek, Iváncs és Körös várakba milyen őrség kerüljön, megírta Ferdinándnak, hogy nem tudja ajánlani Zrínyi uszkókjait, mert úgy tűnik, hogy inkább Erdődy látja el ingyen azt a feladatot, amit Zrínyinek kellene fizetség fejében.¹¹⁸ Zrínyit ekkor már csak folyamatos kérleléssel lehetett a tisztségében megtartani, 1554-től többször is felajánlotta lemondását, amiben az Ungnaddal való konfliktusán kívül az is közrejátszhatott, hogy erre az időre birtokainak súlypontja már a Drávától északra terült el, illetve az uralkodó állandó ígéretéséből nem sok minden valósult meg.¹¹⁹

1556-ban Sziget felmentésében még kitüntette magát, de az lehetett az utolsó csepp a pohárban, hogy távollétében a királyi seregek elvesztették Kosztajnicát. Ezek után már nem tudták visszatartani, lemondott, és az uralkodó helyette Erdődy Pétert nevezte ki horvát bánnak (1557–1567). Ő azonban már az elődeihez képest teljesen új viszonyokkal találta magát szemben. 1556 tavaszán nevezték ki az első horvát–szlavón végvidéki főkapitányt Hans Lenkovics személyében. Ez egybevágott az udvar elképzeléseivel, amely teljesen új alapokra akarta helyezni a határvédelmet, és létrehozta az *Udvari Haditanácsot*.¹²⁰ Jól érzékelteti a bán katonai erejének korlátozottságát az a tény, hogy 1556-ban, amíg a régi horvát és vend végeken összesen 1510 gyalogos és 1141 lovas teljesített szolgálatot az osztrák rendek zsoldján, addig a bán 200 gyalogos és 300 lovas felett rendelkezett. Egyre szűkösőbb anyagi lehetőségeit jól jellemzi, hogy míg 1554-ben Szlavóniában mindössze 4600 adóköteles portáról tudták behajtani a hadiadót, addig a három belső-ausztriai tartomány 205 000 forintot áldozott a végvidék fenntartására.¹²¹

Területileg is beszűkült a bán katonai fennhatósága, hiszen az eredetileg a hatalma alatt álló 50 000 km² 16 000-re zsugorodott. Az oszmán hódításoknak

115 1554. jún. 5. Ferdinánd. Bécs. *Barabás S.*: i. m. I. 233–234. Zrínyi azonban már júl. 12-én azt írta Nádasdynak, hogy Erdődy elvállalta a várak őrzését. I. m. I. 241.

116 *R. Lopašić*: i. m. I. 215–217. Erdődy évente 125 forintot kapott szolgálataiért.

117 *K. Kaser*: i. m. 105.

118 *F. Šišić*: i. m. 398.

119 1554 novemberében egy új szerződés szerint már csak 300 lovast tarthatott fenn, ill. ugyanebben az évben Szlavónia hadiadóját elvonták Sziget költségeire. *F. Šišić*: i. m. 410.; *Barabás S.*: i. m. I. 270–271.

120 *Pálffy G.*: A török i. m. 190.

121 *F. Hauptmann*: Ungarn i. m. 67–68.

közönhetően a 16. század közepére Szlavónia területe csak a különleges státusú Varasd megyére, Körös megye maradékára, valamint Zágráb megye északi felére szorult össze, míg a középkori Horvátország szinte teljesen megsemmisült, csak egy keskeny tengerparti sáv maradt meg határain belül. Így a Horvátország elnevezést egyre gyakrabban alkalmazták a Zágrábtól délre fekvő területekre, majd az északabbira is. A bekövetkező változásokat jól mutatja a horvát sabor és a szlavóniai tartományi gyűlés egyesülése 1558-ban.¹²²

Összegezve elmondhatjuk tehát, hogy a horvát bán katonai hatáskörét szűkítette a vlach-uszkok menekültek betelepítése, és kiváltságokkal történő felruházása.¹²³ A báni területen található várak közül a korszak folyamán a legfontosabbak Habsburg-fennhatóság alá kerültek. Így a rendelkezés a védelmi rendszer két legfontosabb eleme fölött kicsúszott a bán hatásköréből. A várak ellátásában, a robot megszavazásában és az ingyenmunka megszervezésében azonban szinte pótolhatatlan volt a bán személye, és nélküle a hatalmas pénzügyi támogatás ellenére is meglehetősen kétesse vált a védelmi rendszer sikeressége. Végül azt sem lehet elhallgatni, hogy a kiváló helyismerettel bíró, saját birtokukat, házukat védelmező báni csapatok fontos kiegészítő elemét adták az osztrák rendek által fenntartott végvidéknek, ahol horvátok, magyarok, németek együttesen voltak képesek megállítani a török hódítást, és megakadályozni további terjeszkedését.

SZABOLCS VARGA

CHANGES IN THE MILITARY JURISDICTION OF THE GOVERNOR (*BAN*) OF CROATIA IN THE FIRST HALF OF THE SIXTEENTH CENTURY

From the fifteenth century, increasing Ottoman pressure induced changes in the structure of the Hungarian defence system, resulting in substantial changes in the administration of Croatia and Slavonia. The Croatian-Dalmatian and Slavonian *bans* had existed since the Arpadian era, but in 1476 the two offices had been merged in order to increase the effectiveness of military leadership. In the regions to the south of the River Drava, the Croatian-Dalmatian-Slavonian *ban* thus disposed of almost royal powers. His task was to defend the territory of medieval Croatia, the Bosnian territories annexed to Croatia in 1463, and the medieval Slavonian territories. To this end, the fortresses in these territories were under the jurisdiction of the *ban*, as were also the county banderías, the noble contingents, as well as armies funded out of royal revenues. Despite all of this, the *ban* proved unable to impede Turkish attacks, and the Hungarian royal court was unable to offer effective assistance against Turkish raiders bound for the Austrian territories. To defend these latter areas, auxiliary troops were sent from Inner Austria to the territories ruled by the *ban* even before 1526. Such

122 Pálffy G.: Horvátország és Szlavónia i. m. 110–111.

123 Úgy tűnik, hogy a bán abban az esetben felléphetett az uszkokok ellen, ha azok az ő közigazgatása alatt álló területen élőkkel követnek el atrocitást. 1546. ápr. 16. Boroszló. Ferdinánd Zrínyi Miklósnak. *Barabás S.*: i. m. I. 65–66.

troops, however, remained under the charge of their own commanders and were not subject to the *ban*. In early January 1527 the Croatian estates unanimously elected Ferdinand of Habsburg as their king, and the relationship with the Austrian provinces thereby became even closer. In the 1530s the numbers of Austrian troops in the Croatian and Slavonian theatres of war grew, and the role in battle played by the *ban*-led Croatian troops declined. It was then that the strategically important fortresses were lost by the Croatian *ban*, because the estates handed them over to the ruler, for they themselves were incapable of maintaining them. Alongside an increase in the influence of foreign commanders-in-chief, large numbers of Wallachians, who received land in exchange for military services, poured in from the occupied territories, thereby further weakening the institution of the *ban*. The Wallachians received privileges from the ruler and therefore recognised him and the imperial offices as their master, rather than the *ban* who sought to protect the interests of the owners of the destroyed counties. This was the only way they could preserve their independence from the landowner legal authorities of the Croatian and Slavonian nobility, who rightly expected allowances to be paid for the lands settled by the refugees. The Wallachian settlers wished, however, to avoid this. Owing to their military importance, the ruler rose in defence of the new-arrivals, so that the *ban* was left with even fewer resources. His revenues were diminished even further due to the Ottoman advance, which led to the loss of almost all of Croatia and Slavonia. To defend what remained, the *ban* became dependent on constant financial assistance from the Austrians, whose use he could not control. By the 1550s the *ban*'s military power had become of secondary importance in the theatre, due to his lack of resources. He could preserve his influence only through his administrative powers, because he continued to be responsible for the construction and supplying of fortresses under Christian control as well as providing food to the armies stationed there. Thus, due to his local knowledge and role in public administration, the Croatian *ban* remained an important pillar of the new defence system in the Croatian-Slavonian territories, despite a decline in his real military power.